

УДК: 376:353:3.071 ("19"/91"19")
DOI 10.32626/2413-2578.2020-15.231-240

С.М. Шевченко
shevchenko_s_n@ukr.net
<http://orcid.org/0000-0002-5140-0018>

РОЗВИТОК НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИХ ЗАКЛАДІВ ДЛЯ ДІТЕЙ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ В УМОВАХ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ ПЕРІОД З 1991-2000 рр.

Відомості про автора: Шевченко Світлана Миколаївна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу історії та філософії освіти Інституту педагогіки НАПН України, Київ, Україна. Коло наукових інтересів: історія педагогіки, історія сурдопедагогіки, розвиток дітей з порушеннями слуху. Email: shevchenko_s_n@ukr.net

Contact: Svetlana Shevchenko, PhD of pedagogy, Institute of pedagogic National academy of pedagogical sciences. Research interests: history of pedagogics, history ASL pedagogy, development of children with violations of rumor. Email: shevchenko_s_n@ukr.net

Шевченко С.М. Розвиток навчально-виховних закладів для дітей із порушеннями слуху в умовах незалежної України у період з 1991-2000 рр. У статті проведений аналіз розвитку спеціальних навчально-виховних закладів для дітей із порушеннями слуху; показано їх статистику, розкрито характер діяльності досліджуваних спеціальних закладів в умовах незалежної України (1991-2000). Встановлено, що освіта для дітей з порушенням слуху на етапі становлення української держави почала мати належні засоби викладання і навчання рідної мови. Розкрито, що спільним для всіх закладів інтернатного типу була організація цілодобового перебування дітей в таких закладах під опікою педагогічних (при потребі й медичних) працівників з метою забезпечення всебічного й гармонійного розвитку вихованців, підготовки їх до дорослого життя.

Автор статті зазначає, що зміст і стан роботи початкової та середньої освіти спеціальних шкіл був спрямований на умови відродження, збереження культури та рідної мови дітей з порушеннями слуху; гарантуванні рівності здобуття знань, умінь і навичок; врахуванні інтересів дітей з особливими потребами у суспільному житті, що було одним із показників розвитку демократії, забезпечення прав людини.

Ключові слова: спеціальні навчальні заклади, спеціальні школи-інтернати для дітей з вадами розвитку, діти з порушеннями слуху, діти-інваліди, глухі і слабочуючі, незалежність України.

Шевченко С.М. Развитие учебно-воспитательных учреждений для детей с нарушениями слуха в условиях независимой Украины в период с 1991-2000 гг. В статье проведен анализ развития специальных учебно-воспитательных учреждений для детей с нарушениями слуха показано их статистику, раскрыт характер деятельности исследуемых специальных заведений в условиях независимой Украины (1991-2000). Установлено, что образование для детей с нарушением слуха на этапе становления украинского государства начала иметь надлежащие средства преподавания и обучения родному языку. Раскрыто, что общим для всех учреждений интернатного типа была организация круглосуточного пребывания детей в таких учреждениях на попечении педагогических (при необходимости и медицинских) работников с целью обеспечения всестороннего и гармоничного развития воспитанников, подготовки их к взрослой жизни.

Автор статьи отмечает, что содержание и состояние работы начального и среднего образования специальных школ был направлен на условия возрождения, сохранения культуры и родного языка детей с нарушениями слуха обеспечении равенства получения знаний, умений и навыков; учете интересов детей с особыми потребностями в общественной жизни, что было одним из показателей развития демократии, обеспечения прав человека.

Ключевые слова: специальные учебные заведения, специальные школы-интернаты для детей с недостатками развития, дети с нарушениями слуха, дети-инвалиды, глухие и слабослышащие, независимость Украины.

Shevchenko S. Development of educational institutions for children with hearing impairments in an independent Ukraine in the period from 1991-2000. The article analyzes the development of special educational institutions for children with hearing impairments. Shows the statistics of special educational institutions for children with hearing impairments. The nature of the activities of the studied special institutions in the conditions of independent Ukraine (1991-2000). It has been established that education for children with hearing impairment at the stage of formation of the Ukrainian state began to have adequate means of teaching and teaching their native language.

It is revealed that it was common for all residential institutions to organize round-the-clock stay of children in such institutions under the care of pedagogical (if necessary, medical) workers in order to ensure the comprehensive and harmonious development of pupils, preparing them for adulthood.

The author notes that the content and status of primary and secondary education of special schools was aimed at reviving, preserving the culture and

native language of children with hearing impairments. In the years of independence, laws and regulations were approved that guaranteed equality in the acquisition of knowledge and skills, took into account the interests of children with special needs in public life, which was one of the indicators of the development of democracy and ensuring human rights. It was proved that, at the request of time, numerous areas of public education of children in Ukraine were created and developed: orphanages, orphanages, general education boarding schools, boarding schools with in-depth study of certain subjects, boarding schools, boarding schools, sanatorium boarding schools, special boarding schools for children with developmental disabilities, social rehabilitation schools. It should be noted that the organization of children's round-the-clock stay in such institutions under the care of pedagogical (if necessary and medical) workers was common for all residential institutions in order to ensure the comprehensive and harmonious development of pupils and their preparation for adulthood.

Key words: special educational institutions, special boarding schools for children with developmental disabilities, children with hearing impairment, disabled children, deaf and hard of hearing, independence of Ukraine.

Постановка проблеми. На сучасному етапі громадського розвитку Українська держава гарантує рівні права для усіх національностей, що мешкають на її території. За роки незалежності в Україні створені правові основи державної національної політики, яка будується на принципах рівності соціальних, культурних прав і свобод усіх громадян. Становлення та розвиток незалежної Української держави є надійним захистом дітей із порушенням слуху. Діти з особливими потребами як складова народу України є повноправними суб'єктами політичного процесу.

Правовою основою формування державної політики прав нечуючих стали Декларація прав національностей України (1991), Закони України «Про освіту» (1991, 2017), «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» (1991, 2004), «Про загальну середню освіту» (1999), «Про охорону дитинства» (2001), «Про реабілітацію інвалідів в Україні» (2001), «Про освіту осіб, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку (спеціальну освіту)» (2007), Конституція України (1996), Національна доктрина розвитку освіти (2002), Укази Президента України «Про додаткові заходи щодо посилення соціального захисту інвалідів та проведення в Україні у 2003 р. Року людей з інвалідністю» (2003), «Про першочергові заходи щодо створення сприятливих умов життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями» (2005), «Про додаткові невідкладні заходи щодо створення сприятливих умов життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями» (2007), постанова Кабінету Міністрів України послуги

«Переклади дактильно- жестової мови на словесну і навпаки» (2009-2010) та ін.

В організації навчального процесу спеціальних шкіл одним із пріоритетних напрямів було навчання мови дітей з порушеннями слуху. Ряд документів світового масштабу: резолюції Європейського парламенту (1988, 1998), Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи «Про права національних мов в державах - членах Ради Європи» (2003), Конвенції ООН про права інвалідів (2008), які надали офіційний статус національній жестовій мові глухих, визнали жестову мову глухих частиною культурного багатства Європи, зокрема, частиною європейської лінгвістичної і культурної спадщини, в якості повноцінного і природного засобу спілкування для людей з порушеннями слуху [6, с. 21].

Теоретико-методологічну основу дослідження склали: психологопедагогічна теорія корекційної спрямованості навчання, виховання та розвитку дітей з особливими потребами (О. Глоба, Т. Басілова, В. Засенко, М. Земцова, А. Колупаєва, С. Кульбіда, Н. Макачук, І. Мартиненко, С. Мещерякова, І. Омельченко, Н. Пахомова, Т. Сак, В. Синьов, Є. Соботович, О. Таранченко, М. Шеремет та ін.). Результати ґрунтовних досліджень історико-педагогічних аспектів становлення та розвитку вітчизняної корекційної педагогіки і спеціальної психології широко висвітлюються в наукових працях українських вчених (В. Бондар, І. Єременко, Н. Засенко, В. Золотоверх, С. Кульбіда, Л. Одинченко, І. Соколянський, М. Супрун, О. Шевченко, М. Ярмаченко та ін.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Означений аспект навчального процесу дітей з порушеннями слуху був предметом розгляду таких українських учених: Н. Адамюк, Н. Іванюшевої, В. Засенка, Т. Єжової, С. Кульбіди, О. Таранченко, І. Чепчиної та ін. Питання теорії і історії організації спеціального навчання і виховання дітей, що недочувають і глухих, завжди були предметом багатьох досліджень (В. Бондаря, Н. Засенко, В. Засенка, І. Колісника, Є. Синьова, В. Шевченка, Л. Фомічової, М. Ярмаченка та ін.). Важливе місце в цьому контексті належить питанням навчання і виховання дітей з порушеннями слуху, оскільки особливості поступу вітчизняної сурдопедагогіки, цілісний, науково-обґрунтований підхід до аналізу особливостей становлення та формування її теорії і практики на різних етапах історії мають вагомe значення для вдосконалення та подальшої розбудови цієї галузі. Слід зазначити, що дослідження М. Богданова-Березовського, О. Дьячкова, І. Соколянського, М. Лаговського, М. Ярмаченка та ін. присвячені широкому колу питань навчання глухих у різні часи. Отже, вчені звертали велику увагу на організацію навчальної діяльності дітей з порушеннями слуху; досліджували різні проблемні питання навчального процесу дітей із порушеннями слуху які є надзвичайно актуальними і в

нинішній час. «Необхідність реформування освітньо-виховної системи, в т.ч. і спеціальної, визначає актуальність цієї проблематики, її недостатню розробленість, відсутність сучасного глибокого і ґрунтовного вивчення даної тематики, що зумовлює важливість ґрунтовного дослідження історико-педагогічного досвіду навчання і виховання дітей з порушеннями слуху в Україні та вказує на важливість конструктивно-критичного аналізу досвіду спеціального (корекційного) навчання дітей з порушеннями слуху» [14, с. 99].

Мета статті – провести аналіз розвитку спеціальних навчально-виховних закладів для дітей із порушеннями слуху, показати їх статистику та розкрити характер діяльності досліджуваних спеціальних закладів в умовах незалежної України в період із 1991 по 2000 рр.

Виклад основного матеріалу. Огляд історіографічних джерел із проблем розвитку закладів інтернатного типу, аналіз нормативно-правових документів в галузі освіти дає можливість констатувати, що на певних етапах розвитку нашого суспільства виникали різні типи навчально-виховних закладів інтернатного типу. Виконавши свою соціальну функцію, вони замінювались іншими. На вимогу часу створювалися і розвивалися численні напрями суспільного виховання дітей в Україні: дитячі притулки, дитячі будинки, загальноосвітні школи-інтернати, школи-інтернати з поглибленим вивченням окремих предметів, гімназії-інтернати, ліцеї-інтернати, санаторні школи-інтернати, спеціальні школи-інтернати для дітей з порушеннями розвитку, школи соціальної реабілітації тощо [12, с. 15-16].

Основними державними навчальними закладами для дітей із порушенням слуху шкільного віку у цей період були:

- спеціальні загальноосвітні школи-інтернати,
- навчально-реабілітаційні центри
- та спеціальні (корекційні) класи у загальноосвітніх навчальних закладах [8, с. 9].

Серед них функціонувала розгалужена, диференційована система: навчально-виховних (корекційних) закладів, реабілітаційних і медико-педагогічних центрів, навчально-виховних комплексів. А також, до системи загальноосвітніх навчальних закладів для дітей-інвалідів відносилися: спеціальні школи з продовженим днем, спеціальні навчально-виховні комплекси, об'єднання. Спільним для всіх закладів інтернатного типу була організація цілодобового перебування дітей в таких закладах під опікою педагогічних (при потребі й медичних) працівників з метою забезпечення всебічного й гармонійного розвитку вихованців, підготовки їх до дорослого життя.

Зазначимо, що діти, які за характером патологій не могли навчатися безпосередньо у школах, вони отримували освіту за індивідуальною формою.

На основі загального «Положення про спеціальну загальноосвітню

школу-інтернат (школу, клас) України для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку» встановлено, що «Спеціальна загальноосвітня школа-інтернат (школа) для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку є державним загальноосвітнім навчально-виховним і корекційно-відновлювальним закладом освіти, який задовольняє потреби дітей з вадами у фізичному або розумовому розвитку у загальній освіті, соціальній допомозі і реабілітації» [10, с. 1].

У досліджуваній період система спеціальної освіти в Україні ґрунтувалася на вікових особливостях дітей та рівнях загальноосвітніх програм. Основними завданнями загальноосвітньої спеціальної школи (школи-інтернату) було забезпечення належних умов для проживання, навчання, виховання, медичної та соціальної реабілітації та надання медичної допомоги вихованцям з фізичними або розумовими вадами розвитку та психічними розладами. У 90-х рр. відповідно до потреб для дітей із особливими потребами було відкрито 32 дитячі будинки, 30 шкіл-інтернатів. Набули поширення малокомплектні дитячі будинки змішаного типу (15 – 30 дітей), які формувалися за різновіковим принципом та за місцем проживання родичів дітей і утримувалися за рахунок місцевих бюджетів [1, с. 218].

У період із 1991 – 2000 років значно скоротилася мережа спеціальних шкіл та їх наповнюваність. Так, станом на 1992 р. в Україні функціонувало 409 спеціальних шкіл із 78 тис. учнів, а в 1998 – 1999 н. р. їх кількість уже становила 308 закладів із 69 тис. учнів [8, с. 8]. Це підтверджується Державною службою статистики України денних загальноосвітніх навчальних закладів у 1991-2000 рр. (рис. 1) [7, с. 414]:

Рис. 1.

Денні загальноосвітні навчальні заклади (на початок навчального року)

ОСВІТА

20.11. Денні загальноосвітні навчальні заклади (на початок навчального року)

	1990/91	1995/96	2000/01	2005/06	2007/08	2008/09	2009/10	2010/11	2011/12	2012/13	2013/14
Кількість закладів	21310	21903	21965	21357	20984	20745	20368	20095	19690	19497 ¹	19126 ¹
I ступеня	3178	3254	3144	2777	2553	2422	2177	2016	1856	1793	1661
I-II ступеня	7403	6639	6262	5754	5600	5511	5397	5310	5154	5069	4900
I-III ступеня	10318	11612	12157	12418	12432	12414	12394	12369	12287	12249 ¹	12177 ¹
спеціальні школи (школи-інтернати) та школи соціальної реабілітації	411	398	402	408	399	398	400	400	393	386	388
Кількість учнів у закладах, тис.	6939	7007	6647	5301	4768	4533	4421	4228	4225	4160 ¹	4150 ¹
I ступеня	67	96	107	101	89	85	82	79	76	75	74
I-II ступеня	966	837	707	497	430	401	390	364	343	335	328
I-III ступеня	5821	6005	5764	4642	4183	3980	3883	3720	3741	3699 ¹	3697 ¹
спеціальних шкілах (школах-інтернатах) та школах соціальної реабілітації	85	69	69	61	66	67	66	65	65	51	51
Кількість учителів, тис.	532	591	572	539	526	520	517	511	504	506	504

¹ На початок 2012/13 навчального року у загальній кількості закладів урештою 75 навчальних закладів II-III ступеня, в яких навчалось 17,5 тис. учнів, на початок 2013/14 навчального року – відповідно 78 та 16,5 тис.

20.12. Зміненість занять у денних загальноосвітніх навчальних закладах¹ (на початок навчального року)

усього	Кількість закладів, що провадили заняття у даній формі		Кількість учнів, які навчалися ²	
	у першу зміну	у другу зміну ³	у першу зміну	у другу зміну ³
усього	відсоток до загальної кількості закладів	усього	відсоток до загальної кількості закладів	усього
	тис.	тис.	тис.	відсоток до загальної кількості учнів

Аналізуючи таблицю функціонування спеціальних закладів для дітей з особливими потребами цього періоду, можна констатувати що у період 1991-2000 рр. значно скоротилася мережа спеціальних шкіл та їх наповнюваність. Проте, досвід функціонування спеціальних закладів для дітей із порушеннями слуху цього періоду, можна відзначити як позитив збереження більшості цих освітніх осередків; відповідних умов для надання реабілітаційної допомоги. Адже дослідження більшості сурдопедагогів-науковців були скеровані на розв'язання проблеми поліпшення якості навчально-виховної роботи у спеціальних школах для глухих і слабочуючих дітей.

Відповідно до ратифікації багаточисельних міжнародних Конвенцій і Декларацій у галузі прав дитини (у т.ч. інвалідів); розробки Концепції спеціальної освіти осіб із особливостями психофізичного розвитку в найближчі роки та на перспективу (1996 р.), цільової комплексної програми «Соціально-психологічна підтримка і реабілітація осіб з вадами фізичного і психічного розвитку» (1996 р.) були спрямовані на створення державної системи допомоги дітям із вадами в розвитку та дітям-інвалідам, сприяння подальшому розвитку й удосконаленню питань організації соціально-педагогічної роботи з підлітками з особливими потребами. Спільна робота сурдопедагогів, викладачів та законів про шкільну освіту постійно скеровувалася на вивчення рівня готовності (освітньої і психологічної) випускників до продовження навчання, особливостей методів, прийомів і принципів навчання, організації самостійної роботи та розвитку пізнавальної діяльності учнів з порушеннями слуху. Завдання охоплення всіх дітей із особливими потребами, зокрема дітей з порушенням слуху, соціально-педагогічним впливом, надання психолого-медико-педагогічної допомоги були характерним для цього періоду. Крім того, забезпечення навчально-виховним процесом у спеціальному закладі освіти.

Власне до 2000 р. була створена розгалужена мережа інтернатних закладів, у яких утримувалися, навчалися, виховувалися, одержували комплекс корекційно-реабілітаційних, лікувально-оздоровчих заходів діти, які потребували соціального захисту (діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, хворі діти, чи діти з порушеннями фізичного або розумового розвитку, діти-інваліди, діти, які порушили закон) [11, с. 63]. До складу мережі у цей час входило 689 інтернатних закладів різних типів, у яких навчалася 154,5 тис. учнів, зокрема: 299 загальноосвітніх навчальних закладів-інтернатів (86,3 тис. учнів), у тому числі: 391 спеціальна школа-інтернат для дітей, котрі потребували корекції фізичного чи розумового розвитку (61,2 тис. учнів), з яких 59 – для дітей із порушеннями слуху (7,3 тис. учнів) та ін. [2, с.1]. Отже, спеціальна школа покликана здійснювати соціальну реабілітацію учня, виховувати в нього розуміння загальнолюдських цінностей, громадянську позицію, готувати до активної трудової діяльності, забезпечувати правове

виховання [3, с. 316]

Висновки. На підставі аналізу статистичних даних України, законодавчих документів України, історико-педагогічної джерел, історичної літератури можна зробити висновок, що спеціальні заклади для дітей з особливими потребами на початку 90-х років мали стабільних характер розвитку. Починаючи із середини 90-х років їх мережа почала скорочуватися. Проте освіта для дітей з порушенням слуху на етапі становлення української держави почала мати належні засоби викладання і навчання рідної мови.

До прогностичних тенденцій подальшого розвитку системної організації соціально-педагогічної роботи з підлітками з особливими потребами в Україні у XXI столітті віднесемо тенденції удосконалення мережі спеціальних освітніх закладів; розробку та запровадження нових форм, методів і технологій у роботі з дітьми зазначеної категорії.

Проведене дослідження не вичерпує всіх проблем, пов'язаних із розвитком і вдосконаленням системи соціально-педагогічної діяльності з підлітками з особливими потребами в середніх навчальних закладах України.

Бібліографія

1. **Біденко Н.** Розвиток загальної середньої освіти в Україні в період незалежності. Наукові записки. Серія: істор. науки. Вип. №12. С. 213-225.;
2. **Бондар В.,** Золотоверх В. Інтерпретація еволюції спеціальної освіти: зародження, становлення, розвиток (до десятиріччя Інституту спеціальної педагогіки АПН України). Режим доступу : lib.npu.edu.ua/full_txt/D0560401002.rtf ;
4. **Гончаренко С.** Український педагогічний словник / Семен Гончаренко. – Київ: Либідь, 1997. – 376 с. ;
5. **Досвід** втілення положень про освіту для дітей з особливими потребами в країнах Центральної Європи: [результати до досліджень Іванни Чані]. К. : Міжнародний фонд «Відродження», 2006. 43 с. ;
6. **Закон України** «Про загальну середню освіту» / м. Київ, 13 травня 1999 р. - №651- XIV Режим доступу : // <http://www.mon.gov.ua/Laws/education/average/4>.;
7. **Закон України** «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні». – Ст. 23. – Відомості Верховної Ради, 2004. – № 21. – 252 с. ;
8. **Освіта.** Державна служба статистики України за 2013 р. / За редакцією Осауленко О.Г. Київ, 2014. 533 с.;
9. **Колупаєва А.А.** Таранченко О.М. Освіта дітей з особливими потребами за часів незалежності України: етапність у стратегічному вимірі / Дефектологія. Особлива дитина: навчання та виховання. Київ, 2016. № 3. С. 7-18. ;
- 10 **Національна** доктрина розвитку освіти / Затверджено Указом Президента України від 17 квітня 2002 р. №347/2002 Режим доступу : // <http://www.mon.gov.ua/>;
11. **Про затвердження** «Положення про спеціальну загальноосвітню школу-інтернат (школу, клас) України для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку» № 136 від 13.05.93 р. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 1 верес. 1993 р. за № 120.

Погоджено Заступник міністра охорони здоров'я України В.М. Пономаренко 13.05.93 р. URL : 08file:///F:/%D1%81%D0%BC19/%D0%9F%D1%80%D0%BE%20%D0%B7%D0B7%202).html; **12.**

Статистичний щорічник України за 2002 рік. Державний комітет статистики України, К., 2003. 790 с.; 13. Таранченко О.М. Система спеціального навчання дітей зі зниженим слухом в Україні (історичний аспект): Монографія. К.: «Літо», 2007. 212 с.; **14. Шевченко В.М.** Розвиток спеціальної освіти для дітей з порушенням слуху в Україні (XIX – початок XX століття). Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія: збірник наукових праць, Випуск №33. С. 96-100.

References

1. Bidenko N. Rozvytok zahalnoi serednoi osvity v Ukraini v period nezalezhnosti. Naukovi zapysky. Serii: istor. nauky. Vyp. №12. S. 213-225.;
2. **Bondar V., Zolotoverkh V.** Interpretatsiia evoliutsii spetsialnoi osvity: zarozhennia, stanovlennia, rozvytok (do desiatyrichchia Instytutu spetsialnoi pedahohiky APN Ukrainy). Rezhym dostupu : lib.npu.edu.ua/full_txt/D0560401002.rtf ; 3. Honcharenko S. Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk / Semen Honcharenko. – Kyiv: Lybid, 1997. – 376 s. ;4. **Dosvid** vtilennia polozhen pro osvitu dlia ditei z osoblyvymy potrebamy v krainakh Tsentralnoi Yevropy: [rezultaty do doslidzhen Ivanny Chani]. K. : Mizhnarodnyi fond «Vidrodzhennia», 2006. 43 s. ; **5. Zakon** Ukrainy «Pro zahalnu seredniu rosvidu» / m. Kyiv, 13 travniach 1999 r. - №651- XIV Rezhym dostupu : // <http://www.mon.gov.ua/Laws/education/average/4/>; **6. Zakon** Ukrainy «Pro osnovy sotsialnoi zakhyschenosti invalidiv v Ukraini». – St. 23. – Vidomosti Verkhovnoi Rady, 2004. – № 21. – 252 s. ; **7. Osvita.** Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy za 2013 r. / Za redaktsiieiu Osaulenko O.H. Kyiv, 2014. 533 s.; **8. Kolupaieva A.A. Taranchenko O.M.** Osvita ditei z osoblyvymy potrebamy za chasiv nezalezhnosti Ukrainy: etapnist u stratehichnomu vymiri / Defektolohiia. Osoblyva dytyna: navchannia ta vykhovannia. Kyiv, 2016. № 3. S. 7-18. ; **9. Nakaz MON № 852 vid 11.09.09 r.** Pro vvedennia navchalnoho predmetu “Ukrainska zhestova mova» ta vnesennia zmin do Typovykh navchalnykh planiv spetsialnykh zahalnoosvitnykh navchalnykh zakladiv dlia ditei, yaki potrebuiut korektsii fizychnoho ta (abo) rozumovoho rozvytku. Rezhym dostupu : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/4826/. ; **10. Natsionalna** doktryna rozvytku osvity / Zatverdzheno Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 17 kvitnia 2002 r. №347/2002 Rezhym dostupu : // <http://www.mon.gov.ua/>; **11. Pro zatverdzhennia** «Polozhennia pro spetsialnu zahalnoosvitniu shkolu-internat (shkolu, klas) Ukrainy dlia ditei z vadamy fizychnoho abo rozumovoho rozvytku» № 136 vid 13.05.93 r. Zareiestrovano v Ministerstvi yustytsii Ukrainy 1 veres. 1993 r. za № 120. Pohodzheno Zastupnyk ministra okhorony zdorovia Ukrainy

V.M. Ponomarenko 13.05.93 r. Rezhym
dostupu :
08file:///F:/%D1%81%D0%BC19/%D0%9F%D1%80%D0%BE
%20%D0%B7%D0%B7%202).html; 12.

Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2002 rik.

Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy, K., 2003. 790 s.; 13. Tara

14. **Shevchenko** V.M. Rozvytok spetsialnoi osvity dlia ditei z porushenniam slukhu v Ukraini (KhIKh – pochatok KhKh stolittia). Naukovyi chasopys NPU imeni M.P.Drahomanova. Serii 19. Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykholohiia: zbirnyk naukovykh prats, Vypusk №33. S. 96-100.

Received
09.11.2019
Accepted
07.12.2019